Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 004

RAQAMLI JAMIYATDA INSON HAYOTINING MA’NOSI MUAMMOSI

Eldorjon Xusanboy o‘ğli Xolyigitov*
Farg‘ona davlat universiteti talabasi
✉ alfargoniy.uz@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli jamiyat sharoitida inson hayoti ma’nosi muammosining ijtimoiy-falsafiy mazmuni tahlil qilinadi. Axborot oqimining tezlashuvi, algoritmik boshqaruv va virtual muloqot inson hayotiy mazmunining manbalarini qanday o‘zgartirayotgani olib borilgan so‘nggi tadqiqotlar asosida yoritiladi. Muallif ma’no inqirozi texnologiyaning o‘zidan emas, balki insonning vaqt, narsalar va boshqa insonlar bilan munosabatlarining yuzakilashuvidan kelib chiqadi, degan xulosaga keladi.

Kalit so‘zlar

raqamli jamiyat, hayot ma’nosi, ekzistensial inqiroz, narrativ, raqamli gumanizm, qadriyat, begonalashuv.

DOI: 10.5281/zenodo.23794428

KIRISH

Inson o‘z hayotining ma’nosi haqida o‘ylay boshlashi uchun unga, avvalo, to‘xtash imkoniyati kerak. Bugungi raqamli jamiyat esa aynan shu imkoniyatni tobora toraytirib bormoqda: smartfon ekrani har daqiqada yangi xabar, yangi tasvir, yangi taklif bilan insonni o‘ziga chorlaydi. Natijada hayot ma’nosi masalasi, garchi falsafa tarixida azaldan mavjud bo‘lsa-da, mutlaqo yangi tus olmoqda. Nemis-koreys faylasufi Byung-Chul Xan bu holatni hikoya qilish qobiliyatining inqirozi bilan bog‘laydi: uning fikricha, axborot to‘xtovsiz yangilanib turgani uchun inson o‘z hayotini yaxlit hikoyaga aylantira olmaydi, hikoyasiz hayot esa ma’no tayanchidan mahrum bo‘ladi [1; 3]. Bu fikr bizning sharoitimiz uchun ham begona emas. O‘zbek oilasida avlodlar o‘rtasida uzatilib kelgan rivoyatlar, nasihatlar va oilaviy xotiralar bugun qisqa videolar oqimiga yutilib ketmoqda. Inson ko‘p narsani biladi-yu, o‘z hayoti nima uchun ekanini aytib berishga qiynaladi. Rossiyalik tadqiqotchilar A.V. Popovkin va G.S. Popovkina raqamlashtirishni texnikaning o‘ziga xos kvintessensiyasi sifatida baholab, u ham foydali, ham xavfli bo‘lishi mumkin bo‘lgan vosita ekanini, madaniyat esa unga nisbatan alohida munosabatni hali ishlab chiqishi lozimligini ta’kidlaydi [2; 56]. Demak, gap texnologiyani rad etishda emas, balki unga nisbatan madaniy va ma’naviy pozitsiyani shakllantirishdadir. Bunday pozitsiyasiz raqamli vositalar insonga xizmat qilish o‘rniga uning vaqtini, diqqatini va hatto qadriyatlar tizimini o‘z mantiqiga bo‘ysundiradi. Bunga qo‘shimcha ravishda, so‘nggi yillarda ta’lim, mehnat va hatto oilaviy muloqotning bir qismi onlayn shaklga o‘tgani raqamli muhitni hayotning vaqtinchalik emas, doimiy makoniga aylantirdi. Endi savol raqamli texnologiyadan foydalanish-foydalanmaslikda emas, balki uning ichida qanday qilib ma’noli hayot kechirish mumkinligidadir. Muammoning dolzarbligi shundaki, O‘zbekistonda raqamli transformatsiya davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan, biroq uning inson ma’naviy dunyosiga ta’siri hali yetarli falsafiy tahlil qilinmagan. Mazkur maqolaning maqsadi raqamli jamiyatda hayot ma’nosi muammosining asosiy shakllarini aniqlash va uni hal etishning ijtimoiy-falsafiy yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli jamiyatda hayot ma’nosi masalasi so‘nggi yillarda turli mamlakatlar faylasuflarining diqqat markaziga chiqdi. Qozonlik tadqiqotchilar N.O. Soldatova va N.R. Vyalshin inson faoliyatining asrlar davomida shakllangan turlari raqamli formatga o‘tganda algoritmlashtirish va robotlashtirish jarayonida o‘z mohiyatini yo‘qotishi, o‘zgarishi yoki butunlay yo‘qolib ketishi mumkinligini ko‘rsatadi [3; 72]. Bu xulosa hayot ma’nosi muammosini mehnat va kasb bilan bog‘lashga undaydi. Zero, inson ko‘p hollarda o‘z hayotining mazmunini aynan qiladigan ishida topadi; ish mexanik operatsiyaga aylansa, ma’no ham yupqalashadi. Tojikistonlik olim D.R. Komilova Suqrot va Aflotundan Kant, Xaydegger va Yonasgacha bo‘lgan an’anaga tayangan holda o‘zlikni anglash, iroda erkinligi va axloqiy mas’uliyat inson mavjudligining asosiy unsurlari ekanini, ularni sun’iy tizimlar to‘liq takrorlay olmasligini asoslaydi [4; 138]. Mazkur yondashuv Markaziy Osiyo falsafiy tafakkurida insonni texnologiyadan to‘sib qo‘yish emas, balki uning o‘ziga xosligini qayta anglash tendensiyasi kuchayayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, muallif texnokratik muhitda insonning obyektga aylanish xavfini ham alohida qayd etadi. Empirik yo‘nalishdagi ishlar orasida chelyabinsklik N.G. Dyadykning tadqiqoti diqqatga sazovor: so‘rov natijalariga ko‘ra, raqamli avlodning asosiy qadriyatlari moddiy ta’minlanganlik, erkinlik, o‘zini ifodalash va muhabbat bo‘lib, ularning hayotiy yo‘nalishlari ko‘proq gedonistlar va stoiklar qarashlariga yaqin turadi [5; 26]. Bu natija hayot ma’nosi izlanishi yo‘qolmaganini, biroq u ichki kamolotdan ko‘ra lazzat va vaziyatga moslashuv tomon og‘ayotganini ko‘rsatadi. Bunday siljishni faqat salbiy baholash ham to‘g‘ri emas, chunki stoik qabul qilish ham, hayotdan zavqlanish ham ma’lum ma’no shakllaridir. Shuni ham aytish kerakki, so‘rov natijalari muayyan shahar talabalariga tegishli bo‘lib, ularni boshqa mintaqalarga ko‘chirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Shunga qaramay, ular umumiy tendensiyani aniq ko‘rsatadi. Ko‘rib chiqilgan manbalar muammoning ontologik, axloqiy va empirik qirralarini yoritgan bo‘lsa-da, ularni yaxlit ijtimoiy-falsafiy model doirasida birlashtirish hali yetarli darajada amalga oshirilmagan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda germenevtik, qiyosiy-tarixiy, aksiologik va fenomenologik usullardan foydalanildi. Germenevtik usul turli til va madaniyatlarda yaratilgan matnlardagi ma’no qatlamlarini ochish uchun, qiyosiy usul esa Yevropa, MDH va Markaziy Osiyo mualliflarining yondashuvlarini solishtirish uchun qo‘llandi. Metodologik tanlovda o‘zbek tadqiqotchisi I.O. Sodiqovning kuzatuvi muhim rol o‘ynadi: u ijtimoiy tarmoqlarda inson ko‘pincha o‘z haqiqiy shaxsidan farqli ideal yoki sun’iy obraz yaratishini, natijada real va virtual o‘zlik o‘rtasidagi tafovut kuchayishini qayd etadi [6; 9]. Ushbu tafovut hayot ma’nosi muammosini tahlil qilishda real tajriba va uning raqamli taqdimotini alohida-alohida ko‘rib chiqishni talab qiladi. Chunki inson hayotining ma’nosi uning profilida emas, balki kundalik tanlovlari va munosabatlarida shakllanadi. Shuningdek, rossiyalik faylasuf S.I. Platonovaning raqamli jamiyatdagi identiklikka oid ishida qiyoslangan ikki yondashuv – raqamli optimizm va raqamli pessimizm – tadqiqotning tanqidiy ramkasi sifatida olindi [7; 16]. Biz har ikki pozitsiyaning bir yoqlama tomonlarini hisobga olib, ularni muvozanatlashtirishga harakat qildik. Raqamli texnologiyani yo xalos etuvchi, yo halok etuvchi kuch sifatida ko‘rish hayot ma’nosi muammosining murakkabligini soddalashtirib yuboradi.

Tahlil natijasida raqamli jamiyatda hayot ma’nosiga tahdid soluvchi birinchi omil – insonning narsalar va vaqt bilan munosabatining o‘zgarishi ekani aniqlandi. B.-Ch. Xan zamonaviy dunyo narsalar tartibidan nonarsalar, ya’ni axborot tartibiga o‘tayotganini, inson endi buyumlarga emas, ma’lumotlarga egalik qilishga intilayotganini ta’kidlaydi [8; 1]. Narsa barqaror, u insonni joyiga va xotirasiga bog‘laydi. Axborot esa o‘tkinchi: kecha muhim tuyulgan yangilik bugun hech kimni qiziqtirmaydi, shu sababli inson o‘zini tayanchsiz, bir lahzadan ikkinchisiga sakrayotgan mavjudot sifatida his qiladi. Ikkinchi omil – muloqotning ko‘payishi bilan yolg‘izlikning chuqurlashuvi. L.N. Solovyeva buni “umumiy kommunikatsiya jamiyati”ning paradoksi sifatida tahlil qiladi: aloqa vositalari cheksiz ko‘paygani holda inson yolg‘izligi kamaymayapti [9; 77]. O‘zbek madaniyatida mahalla, qo‘ni-qo‘shnichilik va mehmondo‘stlik insonga ma’no beruvchi asosiy institutlar bo‘lgan. Agar ularning o‘rnini faqat virtual chatlar egallasa, inson yuzma-yuz muloqotdan oladigan ma’naviy quvvatdan mahrum bo‘ladi. Uchinchi omil – raqamli begonalashuv. E.I. Kuznetsova va N.A. Pugacheva prekarizatsiyani, ya’ni hayot va mehnatning beqarorlashuvini raqamli kommunikativ voqelikda subyektning begonalashuv fenomeni sifatida talqin qiladi [10; 36]. Bu kuzatuv begonalashuv nazariyasining yangi

bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Endi inson faqat mehnat mahsulidan emas, o‘z vaqtidan, e’tiboridan va hatto o‘z kelajagini rejalashtirish imkoniyatidan ham begonalashmoqda. Mazkur hodisa ayniqsa shahar yoshlari va mehnat muhojirlari hayotida yaqqol ko‘rinadi: ular uchun ish, daromad va hatto ijtimoiy aloqalar onlayn platformalar orqali beqaror tarzda tashkil topadi. Uchala omil birgalikda hayot ma’nosining tashqi tayanchlarini zaiflashtiradi va insonni ma’noni o‘zi yaratishga majbur qiladi. Biroq bu vazifa uchun zarur ichki tayyorgarlik hamma vaqt ham mavjud emas, ayniqsa tez o‘zgarayotgan jamiyatda. Shu sababli ma’no muammosini ta’lim va tarbiya orqali ichki tayanchlarni mustahkamlash bilan birga hal qilish lozim. Aks holda ichki bo‘shliqni tez iste’mol qilinadigan kontent egallab oladi.

Ikkinchi muhim natija hayot ma’nosining o‘z-o‘zini takomillashtirish madaniyati bilan almashtirilishi bilan bog‘liq. Belgiyalik faylasuf M. Kukelberg raqamli texnologiyalarni “qalb texnologiyalari” sifatida tahlil qilib, ular insonni o‘zini doimiy o‘lchash, baholash va yaxshilash jarayoniga jalb qilayotganini, bu esa takomillashuvning cheksiz va ko‘pincha charchatuvchi poygasini yuzaga keltirayotganini ko‘rsatadi [11; 6]. Qadamlar soni, uyqu soatlari, obunachilar miqdori – bularning barchasi hayot sifatining ko‘rsatkichiga aylanmoqda. Lekin raqam qancha yaxshilanmasin, “nima uchun yashayman?” degan savolga javob bermaydi va vosita asta-sekin maqsad o‘rnini egallaydi. Natijada inson o‘zini qanchalik ko‘p o‘lchasa, o‘zini shunchalik kam tushunadigan paradoksal holat yuzaga keladi. Raqamlar tashqi tartib beradi, ammo ichki yo‘nalishni bera olmaydi. Avstriyalik olima H. Novotni bashorat qiluvchi algoritmlar kelajakni oldindan bilish illyuziyasini yaratishini, o‘zini o‘zi amalga oshiruvchi bashoratga aylanib, insonning ochiq kelajak tuyg‘usini toraytirishi mumkinligini qayd etadi [12; 7]. Hayot ma’nosi esa aynan kelajakning ochiqligi, insonning hali amalga oshmagan imkoniyatlari bilan bog‘liq. Agar algoritm menga nimani tomosha qilishni, kim bilan tanishishni, qaysi kasbni tanlashni “taklif” qilsa, tanlov erkinligi va u bilan birga mazmunli hayot loyihasi ham torayadi. Nemis faylasufi va psixiatri T. Fuks esa insonni tanaviy, yashovchi mavjudot sifatida tushunishni himoya qilib, uni ma’lumotlar to‘plamiga yoki axborotni qayta ishlovchi tizimga tenglashtirishga qarshi chiqadi [13; 18]. Bu fikr hayot ma’nosining tanaviy, hissiy tajriba bilan uzviy bog‘liqligini eslatadi. Tong otishini kuzatish, issiq non hidini his qilish, yaqin insonning qo‘lini ushlash – ma’no aynan shunday tajribalarda tug‘iladi. Ularni hech qanday ekran to‘liq almashtira olmaydi. Shu bois hayot ma’nosi masalasi insonning tanaviy mavjudligini, uning sezgi va hislarini qayta qadrlashni ham talab etadi. Raqamli davrda bu qadrlash ongli tanlov sifatida amalga oshirilishi lozim, chunki texnologiya o‘z-o‘zidan insonni ekran oldida ushlab turishga intiladi.

Uchinchi natija milliy kontekst bilan bog‘liq. O‘zbek tadqiqotchisi M.M. Sharifova raqamli muhitda umumiy qabul qilingan axloqiy me’yorlar ikkinchi o‘ringa tushib, “men uchun to‘g‘ri” tamoyili ustunlik qila boshlaganini, axloqiy madaniyat jamoaviy emas, individual xarakter kasb etayotganini ta’kidlaydi [14; 299–300]. Bu holat hayot ma’nosi muammosiga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir qiladi. An’anaviy o‘zbek jamiyatida inson hayotining mazmuni oila, avlodlar davomiyligi va jamoaga xizmat bilan o‘lchangan bo‘lsa, endi u ko‘proq shaxsiy his-tuyg‘u va qulaylik bilan belgilanmoqda. Albatta, individuallashuvning o‘zi salbiy hodisa emas: u shaxsning mustaqil fikrlashi va o‘z yo‘lini tanlashi uchun imkon yaratadi. Muammo shundaki, individual tanlov umumiy qadriyatlardan butunlay uzilib qolsa, inson o‘z hayotining ma’nosini faqat o‘tkinchi kayfiyatga bog‘lab qo‘yadi. Qozog‘istonlik tadqiqotchi S.M. Jakin ijtimoiy tarmoqlarning shaxs konsepsiyasi va o‘zini ifodalashga ta’sirini o‘rganib, onlayn muhit “Men” obrazini yangicha qurish maydoniga aylanganini ko‘rsatadi [15; 233]. Markaziy Osiyo jamiyatlarida bu jarayon ayniqsa keskin kechmoqda, chunki ular qisqa vaqt ichida an’anaviy jamoaviylikdan raqamli individualizmga o‘tmoqda. Natijada yoshlar va kattalar o‘rtasida hayot mazmuni haqidagi tasavvurlarda sezilarli tafovut yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, raqamli makonni faqat xavf manbai sifatida ko‘rish ham to‘g‘ri emas. T.J. Xo‘janova internet dunyoqarashni kengaytirishi, axborotni tahlil qilish va masofaviy ta’lim olish imkonini berishini, biroq axborotni saralash qobiliyati bo‘lmasa, inson uning oqimida “cho‘kib” ketishi mumkinligini qayd etadi [16; 259]. Bu fikr muammoning yechimi texnologiyani taqiqlashda emas, balki insonning ichki saralash madaniyatini shakllantirishda ekanini ko‘rsatadi. Hayot ma’nosini topa olgan inson axborot oqimida yo‘qolmaydi, aksincha, undan o‘z maqsadiga mos narsani tanlab oladi. Demak, ma’no inson uchun tanlov mezoni vazifasini ham bajaradi. Bu mezon esa oilada, maktabda va mahallada tarbiyalanadi. Shuning uchun raqamli muhitdagi ma’no muammosi oxir-oqibat tarbiya muammosidir.

MUHOKAMA

Olingan natijalarni Yevropadagi raqamli gumanizm konsepsiyasi bilan solishtirish muhim xulosalarga olib keladi. K. Fuks raqamli kapitalizm sharoitida insonning ijtimoiy munosabatlari, vaqti va hatto shaxsiy ma’lumotlari tovarga aylanayotganini, raqamli gumanizm esa inson va jamiyat manfaatlarini texnologiya mantig‘idan ustun qo‘yishni talab qilishini asoslaydi [17; 85]. Bu yondashuv hayot ma’nosi muammosini faqat shaxsiy psixologik masala sifatida emas, balki ijtimoiy tuzilmalar bilan bog‘liq hodisa sifatida ko‘rishga imkon beradi. Inson ma’nosizlikni his qilsa, sababni faqat o‘zidan emas, uni o‘rab turgan iqtisodiy va texnologik muhitdan ham izlash lozim. Nemis faylasuflari Yu. Nida-Ryumelin va N. Vaydenfeld insonni o‘z hayotining muallifi sifatida ko‘radi va raqamli transformatsiya ana shu mualliflikni kuchaytirishi, uni mashinalarga topshirmasligi lozimligini ta’kidlaydi [18; 3]. “Mualliflik” tushunchasi hayot ma’nosi muammosi uchun kalit ahamiyatga ega. Hayotini o‘zi yozayotgan inson uchun texnologiya qalam vazifasini bajaradi, hayotini algoritmga topshirgan inson esa boshqalar yozgan ssenariyning ijrochisiga aylanadi. O‘zbek faylasufi M. Nomuratova sun’iy intellekt tashqi xatti-harakatlarda insoniy ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, anglovchi subyekt emasligini ta’kidlaydi [19; 53]. Bundan kelib chiqadiki, ma’no berish qobiliyati insonning o‘zida qoladi va uni hech qanday tizimga topshirib bo‘lmaydi. Inson sun’iy intellektdan maslahat olishi mumkin, ammo o‘z hayotining nima uchun ekanini unga topshira olmaydi. Bu javob faqat yashalgan tajriba, mas’uliyatli tanlov va boshqalar bilan munosabat orqali shakllanadi. Shu nuqtada Yevropa raqamli gumanizmi bilan Sharqning komil inson haqidagi ta’limoti bir-biriga yaqinlashadi: har ikkisi ham insonni o‘z kamoloti uchun mas’ul subyekt deb biladi. Albatta, bu ikki an’ana o‘rtasida farqlar ham bor, xususan, Sharq tafakkurida ma’no ko‘proq transsendent manba bilan bog‘lanadi. Biroq mazkur yaqinlik O‘zbekiston sharoitida hayot ma’nosi muammosini hal etishda milliy ma’naviy merosni zamonaviy falsafiy tafakkur bilan uyg‘unlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala alohida tadqiqot mavzusi bo‘la oladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli jamiyatda inson hayotining ma’nosi muammosi yo‘qolib ketmagan, balki yangi shakl olgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ma’no inqirozining asosiy sabablari texnologiyaning o‘zida emas, balki insonning vaqt, narsalar va boshqa insonlar bilan munosabatlarining yuzakilashuvida yotadi. Axborot oqimining tezlashuvi hikoya qilish qobiliyatini zaiflashtirmoqda, o‘z-o‘zini optimallashtirish madaniyati ma’no o‘rniga ko‘rsatkichlarni qo‘ymoqda, bashorat qiluvchi algoritmlar esa kelajakning ochiqligini toraytirmoqda. B.-Ch. Xan zamonaviy insonni faollik va samaradorlik majburiyatidan xalos etuvchi tafakkuriy hayotning, ya’ni sokin mulohazaning qadrini qayta tiklashga chaqiradi [20; 5]. Bizningcha, bu chaqiriq o‘zbek ma’naviy an’anasidagi tafakkur va muroqaba madaniyatiga hamohangdir. Bugungi inson uchun eng zarur ko‘nikmalardan biri – to‘xtay olish, o‘ylay olish va o‘z hayotini yaxlit hikoya sifatida anglay olishdir. Raqamli texnologiyalar inson hayotiga qulaylik, tezlik va keng imkoniyatlar olib kirdi, buni inkor etish ma’nosiz. Biroq qulaylik ma’noning o‘rnini bosmaydi: inson qanchalik qulay yashamasin, “nima uchun?” degan savol uni tark etmaydi. Aksincha, moddiy ehtiyojlar qondirilgan sari bu savol yanada keskinroq yangraydi. Ana shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, ta’lim tizimida raqamli savodxonlikni falsafiy-axloqiy savodxonlik bilan to‘ldirish, yoshlarga hayot ma’nosi haqidagi klassik va milliy matnlarni o‘qitish lozim. Ikkinchidan, oila va mahallaning ma’no beruvchi funksiyasini qo‘llab-quvvatlovchi, yuzma-yuz muloqotni rag‘batlantiruvchi ijtimoiy loyihalarni kengaytirish zarur. Uchinchidan, raqamli platformalar faoliyatini baholashda inson diqqati va vaqtini hurmat qilish mezonini joriy etish maqsadga muvofiq. To‘rtinchidan, ommaviy axborot vositalari va bloger hamjamiyatida hayot ma’nosi, oila va mehnat qadri haqidagi chuqur mazmunli kontent yaratishni qo‘llab-quvvatlash lozim. Bunday kontent tez iste’mol qilinadigan ko‘ngilochar materiallarga muqobil bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar hayot ma’nosi tushunchasini O‘zbekiston yoshlari orasida empirik o‘rganishga hamda raqamli gumanizm g‘oyalarini milliy falsafiy meros bilan qiyosiy tahlil qilishga qaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Han B.-C. The Crisis of Narration / transl. D. Steuer. – Cambridge: Polity Press, 2024.

2. Поповкин А.В., Поповкина Г.С. Взгляд на «цифровизацию» с точки зрения жизненных смыслов и ценностей // Известия Восточного института. – 2022. – № 4 (56). – С. 56–65. DOI:

10.24866/2542-1611/2022-4/56-65

3. Солдатова Н.О., Вяльшин Н.Р. К вопросу о цифровой дегуманизации и цифровом бытии // Вестник Бурятского государственного университета. Философия. – 2025. – № 3. – С. 72–79. DOI: 10.18101/1994-0866-2025-3-72-79

4. Комилова Д.Р. Искусственный интеллект и философия смысла человеческого существования: моральная ответственность // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – Vol. 5, № 24. – С. 138–147. DOI: 10.24412/2181-1784-2025-24-138-147

5. Дядык Н.Г. Смысложизненные ориентиры студенческой молодежи цифрового поколения // Социум и власть. – 2022. – № 4 (94). – С. 26–35. DOI: 10.22394/1996-0522-2022-4-26-35

6. Sodiqov I.O. Raqamli makonda madaniy identifikatsiya va o‘zlik muammosi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2026. – Vol. 6, № 3. – B. 5–11.

7. Платонова С.И. Цифровые технологии и общество: трансформация идентичности // Философия. Дискурс. – 2024. – Т. 10, № 4. – С. 16–26. DOI: 10.32603/2412-8562-2024-10-4-16-26

8. Han B.-C. Non-things: Upheaval in the Lifeworld / transl. D. Steuer. – Cambridge: Polity Press, 2022.

9. Соловьева Л.Н. Одиночество в «обществе всеобщей коммуникации»: парадокс цифровой современности // Общество: философия, история, культура. – 2023. – № 7. – С. 77–82.

10. Кузнецова Е.И., Пугачева Н.А. Прекаризация как феномен отчуждения субъекта в цифровой коммуникативной реальности // Общество: философия, история, культура. – 2023. – № 6. – С. 36–41.

11. Coeckelbergh M. Self-Improvement: Technologies of the Soul in the Age of Artificial Intelligence. – New York: Columbia University Press, 2022.

12. Nowotny H. In AI We Trust: Power, Illusion and Control of Predictive Algorithms. – Cambridge: Polity Press, 2021.

13. Fuchs T. In Defence of the Human Being: Foundational Questions of an Embodied Anthropology. – Oxford: Oxford University Press, 2021.

14. Sharifova M.M. Raqamli kommunikatsiya muhitida yoshlar axloqiy madaniyatining shakllanishi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – Vol. 5, № 10. – B. 295–305.

15. Zhakin S.M. Social Networks and the Concept of Self: Identity and Self-Expression in the Online World // Bulletin of the Karaganda University. History. Philosophy Series. – 2023. – № 4 (112). – P. 233–238.

16. Xo‘janova T.J. Uchinchi Renessans yoshlari tushunchasi va uning falsafiy paradigmalar talqinlari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Vol. 4, № 26. – B. 254–259. DOI: 10.5281/zenodo.14543935

17. Fuchs C. Digital Humanism: A Philosophy for 21st Century Digital Society. – Bingley: Emerald Publishing, 2022.

18. Nida-Rümelin J., Weidenfeld N. Digital Humanism: For a Humane Transformation of Democracy, Economy and Culture in the Digital Age. – Cham: Springer, 2022. DOI: 10.1007/978-3-031-12482-2

19. Nomuratova M. Inson tafakkuri va sun’iy intellekt: falsafiy muammolar va imkoniyatlar // Jamiyat va innovatsiyalar – Общество и инновации – Society and Innovations. – 2025. – Special Issue 04. – B. 51–54. DOI: 10.47689/2181-1415-vol6-iss4/S-pp51-54

20. Han B.-C. Vita Contemplativa: In Praise of Inactivity / transl. D. Steuer. – Cambridge: Polity Press, 2024.